

Székesfehérvár sok értékes gyűjteménye is. Ennek a széleskörű kooperációnak tartalmi, szervezeti, személyi kérdéseit mind az állami (tanácsi) intézmények, mind az egyházi könyvtárak vonatkozásában először elemezni, majd a kialakuló kapcsolatokat élővé, naponta működő és ható erővé kell formálni.

Az a véleményünk, hogy a műemlék jellegű könyvtárak együttműködésének elmélyítése és fokozása nemcsak egyes nagyobb és kisebb régiók, de az egész ország könyvtárügyének, kutatómunkájának, közművelődésének is hasznára válnék. A fejlődés, az idő, a közös tennivalók sokasága most a javunkra dolgozik; az annyira nélkülözhetetlen jószándék, úgy vélem, minden oldalon van annyira erős, hogy ezt az óhajtott együttműködést el tudjuk indítani a megvalósulás útján.

A magyar katolikus egyházi könyvtárak jelentősége a tudományos kutatás szempontjából

KOVÁCH Zoltán

A magyar könyvtárügy felelős vezetői az elmúlt két évtizedben nem egyszer foglalkoztak az egyházi könyvtárakkal, s adtak hangot annak a kívánságnak, hogy "a komoly tudományos és tudománytörténeti anyaggal rendelkező egyházi könyvtárakat éppen a kutatás érdekében jobban kellene támogatni" (1), mivel "a tudományos kutatás, főként a történeti jellegű kutató munkák szempontjából fontos e 30 különféle egyházi könyvtár állapota is. Állományuk csaknem 1,8 millió. Jelentős részben fontos dokumentumokat őriznek" (2).

E megállapításukat arra a történeti tényre alapozták, hogy a könyv és vele együtt a könyvtár úgy jelenik meg Magyarország történetében, mint az európai új népek életében általában: az egyháziak dolgaként (3).

A káptalanok és a kolostorok tövében szerveződtek meg a XI. századtól kezdve az első hazai művelődési centrumok: iskolák, könyvtárak, másolóműhelyek, hiteleshelyek. Az első könyvek, a

kódexek, elsősorban a liturgia szolgálatában állottak, azután a káptalani és a kolostori iskolákban az oktatást segítették, s a káptalani, kolostori közös élet szükségleteit elégítették ki stb.

A KATOLIKUS KÖNYVTÁRAK KIALAKULÁSA

A ma is meglévő egyházmegyei és szerzetes n a g y k ö n y v - t á r a k közül egy-kettőnek az alapjai középkori történelmünk kezdetéig nyulnak vissza (pl. Esztergom, Pannonhalma), mai arculatuk azonban viszonylag későn, csak a török után, a barokk korban alakult ki: Győr 1688, Budai Ferences 1689, Pesti Piaristák és Esztergomi Ferencesek 1717, Pesti Pálosok 1742, Pécs 1746, Veszprém 1770 körül, Székesfehérvár és Szombathely 1777, Eger 1781, Kalocsa 1784, Vác 1871, Esztergomi Simor 1883.

A hazai katolikus egyházi könyvtárak barokk-kori megszervezésével kapcsolatban rendkívül jelentős az 1611-es nagyszombati tartományi zsinat határozata: a püspökök és a kanonokok könyveiket arra az egyházra kötelesek hagyni, amelyben székelnek, hogy így minden egyes káptalanban könyvtárat lehessen felállítani. Az elhunyt plébánosok könyvhagyatékából a plébániai könyvtárakat kell kialakítani, s az egyházfik (aeditui) kötelessége volt ügyelni arra, hogy az elhunyt plébános rokonai ne hordják szét a hagyatéki könyveket, még akkor sem, ha azokat kimutathatóan a plébános a saját költségén vásárolta meg (4).

A nagyszombati tartományi zsinat határozatait a püspökök és a káptalanok természetesen csak a XVIII. század folyamán tudták végrehajtani, amikor a török hódoltság után visszatérhettek egyházmegyéjük egykori székhelyére és ott újra elindíthatták az egyházi életet.

A trentói zsinat 1563. július 15-én tartott ülésén (Sessio 23. de reformatione) intézkedett a papnevelő intézeteknek a püspöki székhelyeken történő felállításáról. Az ezekben folyó oktatómunka természetesen megkívánta a könyvtárak (az un. s z e m i - n á r i u m i k ö n y v t á r a k) megszervezését is. Az elsőt, az esztergomit, Oláh Miklós állította fel 1566. május 19-én Nagyszombatban, ahol az esztergomi érsek és káptalanja akkor a török miatt székelte (5). Csak a török hódoltság után alapították meg a székhelyeikre visszatérő püspökök a többi papnevelő

intézetet, könyvtárával együtt: Székesfehérvár 1802, Budapesti Hittudományi Akadémia 1805, Eger 1852 stb. Két szemináriumi könyvtárat századunkban szerveztek meg: Szeged 1930 és Nyiregyháza (görög katolikus) 1950.

Jelenleg hazánkban hat helyen folyik papképzés: Budapest, Eger, Esztergom, Győr, Nyiregyháza (görög katolikus) és Szeged. Ezekben az intézetekben mindenütt található könyvtár. Azokon a püspöki székhelyeken pedig, ahol nincs szeminárium, a papnevelő intézetek könyvei átkerültek a püspöki, ill. az un. egyházmegyei könyvtárak állományába (pl. Pécs, Veszprém stb.).

A ma meglévő 21 nagyobb katolikus egyházi könyvtár mellé sorakoznak fel a plébániai könyvtárak. Az ezekben található anyag mennyiségi és minőségi számbavétele, védelme még a jövő feladata. Az elsősorban a barokk korban alapított plébániák sokszor igen jelentős könyv- és levéltári anyaggal rendelkeznek; néhány ősnymtatvány, antikva, valamint RMK kötet mellett főként a lelkipásztorok által a teológiai oktatás és a mindennapi pasztorációs munkában használt könyvek találhatók meg szép számmal, de néha az egyéni érdeklődést tükröző ritka és értékes művek is szerepelnek.

AZ EGYHÁZI KÖNYVTÁRAK SZERVEZETE

Szervezetileg a hazai katolikus könyvtárakat, elsősorban a 21 nagykönyvtárat, az 1969-ben felállított Országos Katolikus Gyűjteményi Központ fogja össze, Budapest székhellyel, egy országos igazgató vezetése alatt. Ennek a központnak három szekciója működik: könyvtári, levéltári és muzeumi, mindegyik élén egy-egy szakelődóval, akik a hivatalos állami szervekkel, elsősorban az illetékes szakfelügyelőkkel együttműködve segítik a könyvtárak munkáját.

A Szent István korára visszamenő hazai egyházmegyei szervezet - Hartvik és a nagy legenda szerzője egyaránt tiz püspökség alapításáról tud (6) -, melyben szinte csak az 1777-ben felállított új egyházmegyék (pl. Székesfehérvár, Szombathely stb.) hoztak némi változást, napjainkban is összefogja egy-egy egyházmegyén belül a katolikus könyvtárügyet. Az egyházmegyei hatóság, élén a püspökkel, itt-ott a káptalan beleszólásával (pl. Esztergom), valamint a jelenleg működő szerzetesrendek elöljárósága,

élén a rendfőnökkel, tartja fenn ezeket a könyvtárakat, nevezi ki a könyvtárosokat. Hazánkban a legfiatalabb egyházmegye a hajdudorogi görög katolikus püspökség (1912). Az egyházmegyei hatóságok jogköre tehát nemcsak un. püspöki, hanem a papnevelő intézeti könyvtárakra is kiterjed, sőt a területén működő valamennyi plébániai könyvtárra. A három érseki szék (Esztergom, Kalocsa és Eger) érseki tartományán belül a könyvtártügyre semmiféle befolyással nincs, azt az egyes egyházmegyék önállóan intézik.

A NAGY KATOLIKUS KÖNYVTÁRAK ÁLLOMÁNYA ÉS KEZELESE

Az 1965-ben megjelent Könyvtári Minerva 19 katolikus egyházi könyvtárat tart számon, ezek állományának mennyiségi összetétele az alábbi képet mutatja:

Könyvtár	Könyv	Folyóirat	Kódex	Kézirat	RMK
BUDAPEST					
Budai ferences	19 000	1200		245	
Pesti piaristák	75 000	5000			500
Hittud. Akadémia	18 400	1300			
EGER					
Főegyházmegyei	80 800	9200	15	570	389
Szemináriumi	15 500	2300			
ESZTERGOM					
Főszékesegyházi	200 000	5000		1000	346
Simor	40 000	1000	20	60	
Szemináriumi	14 000	1500			
GYŐR					
Szemináriumi	67 000	1000	15	40	
KALOCSA					
Főszékesegyházi	90 000	1200		623	175
NYIREGYHÁZA					
Szemináriumi	8000	2000			
PANNONHALMA					
Bencés főapátsági	204 000	24 000	13	600	500

Könyvtár	Könyv	Folyóirat	Kódex	Kézirat	RMK	
PÉCS						
Egyházmegyei	18 000	2000				
SZEGED						
Szemináriumi	14 300	300				
SZÉKESFEHÉRVÁR						
Püspöki	32 600	5200	5	241	160	
Szemináriumi	9900	1800				
SZOMBATHELY						
Egyházmegyei	70 000	2900	18	118		
VÁC						
Egyházmegyei	81 200	1200			127	
VESZPRÉM						
Püspöki, káptalani, szemináriumi	34 800	3300	1	1		
		1 172 500	71 400	87	3498	2197

A fenti jegyzékkel kapcsolatban meg kell jegyeznünk a következőket:

Nem szerepel benne a budapesti Központi Szeminárium épületében elhelyezett un. Pálos könyvtár, az esztergomi Ferences könyvtár, valamint a győri szemináriumi könyvtár. Ez utóbbi ugyan már egyszer szerepelt a jegyzékben szemináriumi könyvtár néven, de ez az un. győri püspöki nagyobb papnevelő intézet könyvtára, mely ma a püspöki könyvtár szerepét tölti be, nevezhető esetleg még egyházmegyeinek is. Ezenkívül van a jelenlegi papnevelő intézetben egy külön könyvtár, és ez a mai szóhasználat szerint a szemináriumi könyvtár. Székesfehérváron pedig az egy kezelés miatt a két különböző helyen lévő un. püspöki és szemináriumi könyvtárat egynek vesszük, mivel most a városban nincs szeminárium.

Első pillanatra megállapítható, hogy viszonylag igen kevés a kódex, ez azzal magyarázható, hogy a kéziratalománytól nem különítették el a kódexeket. Esztergom pl. a XVI. sz. közepéig irt 50 középkori kódex birtokában van a Főszékesegyházi Könyvtár részén. Több könyvtárnál nem terjed ki az adatszolgáltatás az RMK kötetekre, amint ez a RMNy-ből világosan megállapítható. Antiqua

anyagot külön jelzett két könyvtár: Esztergom-Főszékesegyházi 4000 és Székesfehérvár 489 kötetet. A budapesti Hittudományi Akadémia könyvtára 800 disszertációt, az esztergomi Főszékesegyházi könyvtár pedig 350 térképet és 100 metszetet jelentett be.

A pontosabb felmérések most folynak: elsősorban az antiqua és a kéziratos anyag terén.

A Sajó-Soltész-féle 1970-ben kiadott ősnyomtatványkatalógus jóvoltából pontosabb adatokkal rendelkezünk az inkunábulumokról. A hazai könyvtárakban (szám szerint 56-ban) 7107 példányt őriznek (7), ebből 20 katolikus könyvtárban 2352 példányt tartanak nyilván, tehát a hazai ősnyomtatványállomány mintegy 1/3 részét. Az 1971-ben megjelent Régi magyarországi nyomtatványok 1473-1600 c. kiadvány 15 katolikus könyvtárban 104 tételt tüntet fel, mégpedig a könyvtárak mutatójában. Mind az ős-, mind pedig a régi magyarországi nyomtatványoknál figyelembe kell vennünk azt a tényt, hogy nemcsak a fentebb tárgyalt könyvtárak tulajdonában vannak ezek a kötetek, hanem néhány példánnyal olyanok is szerepelnek, melyekről eddig még nem történt említés, így pl. 1 inkunábulumot őriz a szécsényi plébánia, RMNy kötet található 1-1 tételben Sárospatakon, Szécsényben és Tatán a plébániai könyvtárban. A további felmérések során ez a szám még előreláthatólag növekedni fog.

A nagy egyházi könyvtárak állományának minőségi összetételére fényt derít a gyűjtőkör tanulmányozása. A gyűjtőkör szinte kivétel nélkül mindegyik könyvtárban a hittudományt és a társadalomtudományokat (filozófia, történelem, jog, irodalom) öleli fel.

E könyvtárak bizonyos értelemben lezártak, fejlesztésük ma kismértékű. Eredeti gyűjtőkörük keretében az I. világháború végéig, néhol a II. világháborúig gyarapították állományukat. Ma a legkedvezőbb helyzetben az oktatási intézményekkel összekapcsolt szemináriumai és szerzetesi könyvtárak vannak, amelyek - lehetőségeik határán belül - ma is tudatosan törekednek arra, hogy a teológiai oktatás hazai kiadványait teljességre törekvéssel, a külföldi, elsősorban német és francia anyagot válogatva beszerezzék, vétel, illetve ajándékozás révén. A többi nagykönyvtárba alkalmanként bekerülnek a főpapi (püspöki, kanonoki) hagyatékokból származó könyvek is.

A katolikus egyházi nagykönyvtárakban szinte kizárólag mindenütt egyetemi vagy főiskolai végzettségű (hittudományi) egyháziak dolgoznak, ezek közül csak egy-kettőnek van külön egyetemi könyvtári s z a k k é p e s i t é s e, de többen elvégezték a középfoku könyvtárosi szaktanfolyamot, elsősorban az OSZK-KMK keretében, néhányan viszont csak teológiai ismeretekkel rendelkeznek. Az egyházi könyvtárosok továbbképzését szolgáló és a KMK-ban idén szervezett 9 hónapos tanfolyamon 33 katolikus pap mélyíti el tudását elsősorban a régi anyaggal (kódex, kézirat, ős- és réginyomtatvány) kapcsolatban, havonta két napon. A viszonylag magas résztvevői szám mögött az a meggyőződés rejlik, hogy nemcsak a jelenleg könyvtárban dolgozó egyháziakat kell továbbképezni, hanem a jövőre is gondolva, az utánpótlást is biztosítani kell.

AZ EGYHÁZI KÖNYVTÁRAK PROBLÉMÁI

A problémák lényegében két pont köré csoportosíthatók: elhelyezés és állományvédelem. A bár lassan, de mégis gyarapodó egyházi könyvtárak raktározási gondokkal küzdenek, polcaik beteltek, nem tudják felállítani a beérkező anyagot. A legtöbbször régi épületben elhelyezett könyvtári anyag védelme sem mindig kielégítő, itt-ott különféle károsodás észlelhető, pl. szu, penészedés, s még mindig nincs kellően megoldva a kötetek, elsősorban a számon tartott értékek: kódex, ősnyomtatvány stb. restaurálása. Államunk 1972-ben 45 000 Ft-ot biztosított a művelődési tárca keretében a katolikus könyvtárak legsürgősebb restaurálási munkálatainak elvégzésére, amelyre az OSZK, az Országos Levéltár és az Iparművészeti Múzeum laboratóriumaiban kerül sor. A szakképzett és megfelelő létszámú könyvtárosgárda hiánya okozza azt is, hogy a teljes régi anyag pontos számbavétele még mindig nem történt meg. (Ilyen állományfeltárási munkákra az állam az elmúlt évben 16 000 Ft-ot adott a katolikus egyházi könyvtáraknak.) Több könyvtár fűtési, sőt világítási problémákkal küzdök, a kutatószobák, illetve termek sem kielégítőek.

Mindezek ellenére folyik a felmérő, feltáró munka, és több egyházi könyvtár igyekszik értékeit saját kiállításokon bemutatni, sőt a hazai és külföldi nagy állami kiállításokra történő kikölcsönzéssel, közkinccsé is tenni. A helybenolvasók és a kutatók ellátásán túl mód nyílik a könyvtárközi kölcsönzésre, mind hazai, mind pedig külföldi viszonylatban is.

A földrajzi megoszlást tekintve a Dunántul, az ósi Pannónia van a legjobb helyzetben: itt 11 nagykönyvtárat találunk, Budapesten négyet, a Duna-Tisza közén hármat (Kalocsa, Szeged, Vác), míg a Tiszántulon egyet (Nyiregyháza), Északkelet-Magyarországon pedig kettőt (Eger).

Bizonyos földrajzi egységeken, régiókon belül nemcsak lehetséges, hanem kívánatos is lenne az ugyanazon területen működő állami nagy könyvtárakkal (egyetemi, megyei) az együttműködés kialakítása. Történhet ez kettős módon: a szakirodalmat kereső kutatók igényének könyvtárközi kölcsönzés keretében történő kielégítésével, de ennek szinte előfeltétele az, hogy az állami könyvtár már bizonyos területtel kapcsolatban ismerje a hozzá kapcsolódó egyházi könyvtár odavágó anyagát, pl. a katalóguscédulák révén. A másik mód a kölcsönös könyvtárlátogatások szervezése, melyeknek keretében a könyvtári munkába való bevezetésre és a tájékoztatási együttműködésre nyílik lehetőség (8).

A napjainkban oly széles alapokon nyugvó honismereti mozgalom a helytörténészek számára a nagy egyházi könyvtárakban ideális kutatási területet talál. E könyvtárak ugyanis legtöbbször tervszerűen gyűjtötték a székvárosuk, egyházmegyéjük területén megjelent vagy arra vonatkozó kiadványokat. Egyes helyeken a belső egyházi rendelkezés is előírta, hogy az egyházi intézmények és a pap szerzők kötelesek az általuk kiadott munkákból 1-1, esetleg 2-2 példányt az illetékes egyházmegyei, illetve szerzetes könyvtárnak megküldeni. A legtöbb könyvtárban megvannak a helytörténeti kutatásokhoz nélkülözhetetlen monográfiák, lexikonok, oklevélkiadások stb. A püspöki székhelyek könyvtárai mellett a helytörténeti kutatóknak nagy segítséget jelenthetnek az ugyanott működő levéltárak is. A könyvtáros néhány esetben egyben a levéltárosi tisztelet is betölti, így még fokozottabban lehet rá támaszkodni az ilyen jellegű kutatómunkánál. A helytörténeti kutatás elsősorban a levéltárakban őrzött egyházlátogatási jegyzőkönyvekben található értékes adatokat (9).

Megemlítendő, hogy a teológiai vonatkozású anyag mellett igen nagyszámu a világi jellegű könyv- és folyóiratállomány is, olyanra, hogy pl. a Nagyszombatban székelő esztergomi káptalan ma is meglévő, 1674-ben készített szakkatalógusa 2891 kötetet

tartalmaz, ebből 1524 a világi és mindössze 1367 a hittudományi mű. A világi jog és történelem mellett a társadalom- és orvostudomány kapta a legrangosabb helyet a bölcselettel együtt, míg az irodalom aránylag kevesebb (10). És ez az anyag tulajdonképpen még ma is megvan az esztergomi főszékesegyházi könyvtár un. Fugger-Lippay-Szelepchényi gyűjteményében.

A komplex kutatás, amely a legkülönbözőbb szempontokat is figyelembe veszi, mint pl. possessor, bejegyzések, kötés, disztichés, még számos értékes adattal gazdagíthatja ismereteinket. Legyen szabad hivatkoznom pl. a kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár 311. számú kódexére, melyről a kötéskutató és az írásszakértő együttes munkával mutatta ki, hogy Vitéz János könyvtárának egyik darabja, melyet Esztergomban irtak és kötöttek 1470-ben és Vitéz kezevonásait is megőrizte a széljegyzetekben (11). Két másik példa: az esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár őrzi mindkét középkori iskolai jegyzetünket: a magyarországi iskolás-könyvet a XII. század első feléből és az un. Szalkai-kódexet. Az előbbi 1961-ig csak úgy tartották számon, mint az Énekek Énekéhez irt kommentárt, melybe feljegyezték az első nyolc Árpád-házi király temetkezési helyét, a másik igazi értékére csak akkor derült fény, amikor módszeres, oktatástörténeti feldolgozását elvégezték (12).

A sokszor szinte felbecsülhetetlen értéket jelentő katolikus egyházi könyvtárak körülményeikhez és lehetőségeikhez mértén rendelkezésére állnak azoknak, akik a magyar multat akarják tanulmányozni. E könyvtárak is szorosan hozzátartoznak a nemzeti vagyonhoz, s mivel az egyház anyagi teherbíróképességét megfelelő fenntartásuk, feltárásuk, gondozásuk meghaladja, fokozottabban rászorulnak arra, hogy a hazai művelődésügyre oly sokat és nagylelkűen fordító államunk, lehetőségeihez képest, támogassa őket. Az egyházi könyvtárak ezt a gondoskodást azzal tudják viszonzni, hogy a bennük őrzött értékek feltárásával sok kutatónak szereznek őszinte örömet és így szolgálják a hazai tudományosságot.

1. HARASZTHY Gyula: Az Országos Könyvtárügyi Tanács és a magyar könyvtárügy időszerű kérdései. = Magyar Könyvszemle 1957. 311-323.p.; tárgyunkhoz: 318.p.
2. KOVÁCS Máté: A magyar könyv- és könyvtárkultúra a szocializmus kezdeti szakaszában. = Magyar Könyvszemle 1960. 229-254.p., 361-381.p. és 1961. 1-43.p.; tárgyunkhoz: 1961. 19.p.
3. A könyv és könyvtár a magyar társadalom életében az államalapítástól 1849-ig. Bp. 1963. 43.p.
4. PÉTERFFY, Carolus: Sacra Concilia Ecclesiae Romano-Catholicae in regno Hungariae celebrata. I-II. Posonii, 1741-1742; tárgyunkhoz: II. 196.p.
5. DÉKÁNY Vilmos: Az esztergomi szeminárium négyszázéves jubileumára. = Vigilia 1966. 442-454.p.
6. GOMBOS, Albinus: Catalogus fontium historiae hungaricae. III. Bp. 1938. 2585-2600.p.
7. SAJÓ-SOLTÉSZ: Catalogus incunabulorum quae in bibliothecis publicis Hungariae asservantur. I-II. Bp. 1970. I.
8. B. NAGY Ernő: A regionális együttműködés és az egyházi könyvtárak. = Könyvtáros 1971. 382-386.p.
9. VANYÓ Tihamér: A plébániatörténetírás módszertana. = Regnum 4. (1940-1941.) 3-64.p. (Klny. is)
10. KOVÁCH Zoltán: Az esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár történetéből. = Komárom Megyei Könyvtáros 1971. 11.sz. 42-48.p. tárgyunkhoz: 46.p.
11. SZ. KOROKNAY Éva és CSAPODINÉ Gárdonyi Klára kutatásaiból szóbeli közlés.
12. MÉSZÁROS István: Magyarországi iskoláskönyv a XII. század első feléből. = Magyar Könyvszemle 1961. 371-395.p. - Ugyanő: A Szalkai-kódex és a XV. század végi sárospataki iskola. Bp. 1972.